

**קומי רוני – קריאות בפיוטי סליחה ותחנונים מאת משוררי בבל
וספרד המוסלמית בימי הביניים** מאת אריאל זינדר. מאגנס, 2024, 300 עמודים.
כריכה רכה, \$30.

אופיר מינץ־מנור
האוניברסיטה הפתוחה

ספרו של אריאל זינדר הוא אינו רק תרומה חשובה למחקר הפיוט העברי בימי-הביניים, אלא גם הזדמנות להביט ולהרהר על מצב המחקר באחד מהתחומים הקטנים והשמרניים ביותר במסגרת מדעי היהדות. הספר הוא דוגמה מצוינת לשילוב של דרכי פרשנות חדשניות עם קריאות ספרותיות מסורתיות יותר והוא מעורר לפיכך שאלות בנוגע לאפשרות של חקר הפיוט לעבור טלטלות מחקריות מרעננות, כפי שקרה באגפים אחרים של מדעי היהדות. בשל שילוב של נסיבות היסטוריות, תרבותיות וטקסטואליות, הפיוט העברי נתפס כמעט מראשית המחקר המודרני של הספרות היהודית הקדומה כטריטוריה איזוטרית ומשנית, בוודאי בהשוואה לספרות התלמודית והמדרשית. חלק ניכר מהמאמץ המחקרי בתחום הפיוט במאה העשרים הוקדש לעבודה פילולוגית, וגם כשנכנס לתמונה הממד הספרותי הוא התמקד כמעט אך ורק בהיבטים הפורמליסטיים-ליטורגיים בעיקר בכל הנוגע בעיקר לפיוט הקדום, או בהיבטים הלשוניים-ספרותיים שדווקא נותקו מהקשר הביצועי של הפיוטים בעיקר בהקשר לפיוט הספרדי. הרכיב המרכזי שכמעט ולא נחקר בהקשר הפייטני הוא זיקת הפיוט העברי-יהודי לשירה הנוצרית ולשירה המוסלמית בנות הזמן, ובאופן כללי ניתן לקבוע שחקר הפיוט הפנה עורף, כמעט במופגן, לגישות מחקריות מגוונות יותר שהפכו בנות בית בתחומים אחרים של מדעי היהדות בשלהי העת העתיקה ובימי הביניים. תמונה זו הולכת ומתגוונת בשני העשורים האחרונים וספרו של זינדר בהחלט מצטרף למגמה זו בדרכים שונות. ההתפתחויות שזכרו לעיל בנוגע לחקר הספרות העברית והיהודית נבעו במידה רבה מהתפתחותם המואצת, במחצית השנייה של המאה העשרים, של מרכזים אקדמיים ברחבי העולם בעוד שחקר הפיוט היה ונשאר תופעה שממוקדת כמעט אך ורק באקדמיה במדינת ישראל ולא נותר אלא לקוות שגם עניין זה ישתנה ויתגוון, ויפה שעה אחת קודם.

וכעת אל הספר עצמו. המחקר של זינדר מתמקד בסוגה פייטנית אחת, הסליחה, ומבקש להתחקות אחר אופיה הספרותי והליטורגי החל בפיוטי הסליחה בסידורו של רב סעדיה גאון במאה התשיעית בבגדד וכלה בפיוטי משה אבן עזרא במאה האחת עשרה בגרנדה. בין לבין עוסק הספר בהרחבה גם בפיוטי הסליחה של שלמה אבן גבירול ויצחק אבן גיאת, אם כי כמובן נדונים בספר גם פיוטי סליחה של פייטנים חשובים נוספים בני הזמן. זינדר מסביר כבר בפתח מדוע בחר להתמקד דווקא בסוגת הסליחה, ולא לכלול בדיונים סוגות משנה של הסוג כגון פיוטי ה'יתוכחה' או ה'חטאנו', והדבר נוגע להתפתחויות מחקריות של השנים האחרונות. לאורך רוב שנות מחקר הפיוט סברו החוקרים והחוקרות שפיוטי סליחה התחברו כבר בשלבי ההתפתחות הראשונים של הפיוט בגליל הביזנטי, אולם לאחרונה הטילה בכך שולמית אליצור¹ ספק והציעה שלמעשה מדובר בסוגה שהיא באופן מובהק בבלי

1. שולמית אליצור, "למקורם של פיוטי הסליחות", *תרביץ* פד (תשע"ו): 503–542.

ומאוחרת יותר. באופן כללי נראה שזינדר מקבל את הצעתה של אליצור ומכאן גם בחירתו לעסוק כמעט אך ורק בפיוטי סליחה בסידור רס"ג שאכן נראה שהם בבליים. גם החלטתו שלא לכלול את פיוטי ה'יתוכחה' וה'חטאנו', קשורה לספקות מחקריות שהעלה לאחרונה אבי שמידמן² לגבי שייכות תת-הסוגות הללו לסוגת ה'סליחה', ומהבחינות הללו מחקרו של זינדר בהחלט נטוע בתוך השיח המחקרי העכשווי, וטוב שכך.

עניין מתודולוגי שני שראוי להדגיש הוא בחירתו של זינדר לעיין בפיוטים השונים לא רק מנקודת המבט הלשונית-ספרותית אלא גם מנקודת המבט הליטורגית-ריטואלית. כפי שהוא עצמו מסביר, הוא בחר לעשות כן בעקבות התפתחויות דומות בחקר הפיוט מארץ ישראל הביזנטית בעשור האחרון, וכך גם חקר הפיוט הבבלי והספרדי יוצאים נשכרים. אולם החידוש המתודולוגי הגדול ביותר של זינדר הוא ללא ספק בחירתו להשתמש בהגותו של הפילוסוף הצרפתי ז'ק דרידה, כמפתח פרשני לקריאה בפיוטי הסליחה השונים. השימוש של זינדר בהגותו של דרידה הוא כפול; הוא מתייחס הן להגות של דרידה בנושא הסליחה (כתופעה אנושית, לא כסוגה ספרותית), הן לתפיסותיו הכלליות יותר בנוגע לפיצול הפנימי המהותי שבכל גוף ידע או יצירה ומהבחינה הזו אין ספק שהפרספקטיבה הכללית של הספר מתעשרת מאוד, כמו גם הקריאות והפרשנויות של הפיוטים השונים שנדונים לאורך הפרקים השונים.

עניין נוסף שראוי להבלטה הוא הציר הכפול – הדיאכרוני והסינכרוני – של הספר. באופן בסיסי הספר מאורגן באופן היסטורי דיאכרוני: הוא מתחיל בשכבה המוקדמת ביותר של פיוטי הסליחה הבבליים במאה התשיעית, ממשיך בעקבות התפשטות הפיוט העברי מערבה אל אלאנדלוס אל ראשוני הפייטנים בספרד, ומסיים במאה השתיים עשרה בפיוטיו של משה אבן עזרא, מאחרוני הפייטנים בספרד המוסלמית, רגע לפני מעבר הפיוט גם אל ספרד הנוצרית ודרום צרפת. מבט זה חושף את הדינמיקה הספרותית הפנימית של סוגת הסליחה בפרט ושל הפיוט בכלל והוא מהווה מעין היסטוריה ספרותית שלה. במקביל ניתן לקרוא את הספר כאוסף סינכרוני של פרשנויות ספרותיות למגוון האפשרויות הליטורגיות-ריטואליות של הסוגה, והבחירה של זינדר בפייטנים ובפיוטים המסוימים אכן מציגה בפני הקוראות והקוראים קשת רחבה ויפה של מגוון זה. בין האפשרויות המרתקות שמציג זינדר יש לציין את התנועה שבין יצירות קולקטיביות יותר בתקופה הבבלית, ליצירות שמדגישות את ה"אני" בתקופה הספרדית, תנועה שבבסיסה גם מעבר מהתמקדות בסליחה על חטאים ליצירות שמדגישות גם את הדבקות באלוהים. אולם כפי שמדגיש היטב זינדר לא מדובר בהתפתחות ספרותית-תרבותית לינארית אלא בתנועה דיאלקטית שבה הישן והחדש מופיעים זה לצד זה, משפיעים ומושפעים ולעולם חותרים לספק ליחיד ולקהילה דרכים מגוונות אל האלוהים ואל עצמם.

לסיכום, מדובר בספר מעניין ביותר שכתוב בלשון בהירה ושמנסה, ומצלחת, לסלול דרכים אל עבר מחקר עשיר ומגוון יותר של אחת התופעות הספרותיות-תרבותיות המרכזיות ביותר בקהילות היהודיות בימי הביניים – הפיוט.

2. אבי שמידמן, "מעמדם הליטורגי של פיוטי חטאנו על פי קטעי הגניזה הקהירית", תרביץ פג (תשע"ה): 87-113.